

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

programa de doctorat *Geografia, paisatge i medi ambient*
bienni 2002-2004

Les Muntanyes d'Ordal. Estudi de paisatge

tesi per optar al títol de
doctor en Geografia

David Serrano i Giné

direcció Dr. Antonio Gómez Ortiz

Barcelona, febrer de 2009

8. EVOLUCIÓ DELS USOS I COBERTES DEL SÒL: 1717-1992

L'objecte d'aquest capítol és palesar l'evolució fesonòmica de l'àrea d'estudi, des de 1717 fins a l'actualitat. A aquest efecte es para especial atenció als usos i cobertes del sòl.

Estructurem el capítol en sis apartats. Al primer, *Introducció*, es fa una breu referència als estudis de reconstrucció del paisatge, així com a la diversitat de plantejaments als quals poden donar peu. Al segon, *Àmbit i període d'estudi*, es delimita cronològicament l'estudi, i es constaten les variacions administratives succeïdes durant el període abastat. Al tercer, *Fons de documentació*, s'exposen les característiques de la informació base utilitzada i, al quart, *Resultats*, s'indica la informació obtinguda; aquest apartat permet desenvolupar de manera efectiva el següent, *Discussió*. Al darrer apartat, *Consideracions*, se sistematitza la diversitat existent i se'n deriven arguments d'interès.

1. Introducció

Qualsevol concepció que vulgui fer-se d'un paisatge determinat ha de considerar una dimensió retrospectiva. En aquest sentit s'han manifestat diversos autors, com Maria de Bolòs (1992), que no dubta a equiparar la importància dels paisatges passats amb la dels actuals, o Fernando González Bernáldez (1981), que n'indica la significació pels estudis de paisatge en general:

“para la interpretación del paisaje y la correcta gestión de los recursos que éste permite, la visión histórica es una necesidad” González Bernáldez (1981:141)

En Geografia i en Història, els paisatges són el resultat de la humanització del territori. En aquest àmbit és fàcil establir comparació entre un paisatge i un palimpsest, la realitat del qual presenta traces -i és fruit al mateix temps- del seu passat. D'aquesta manera, com una tauleta de cera dibuixada i redibuixada, el paisatge actual és la superposició de molts paisatges passats que, mitjançant fragments, conformen una unitat (Grau, 1984; Jellicoe, 1995). En Biologia i en Ecologia, per contra, la dimensió històrica del paisatge se centra a establir patrons de comportament, dinàmiques ecològiques o processos de fragmentació i resiliència (Parshall et al., 2002; Foster, 2002; Brown, 2003).

Existeix un elevat nombre de metodologies per realitzar estudis de caràcter retrospectiu. En general, s'acostuma a diferenciar entre aquelles de caràcter sincrònic i aquelles altres de

Figura 8.1. Vista de la Palma de Cervelló a inici del segle XX; noteu les feixes de conreu entre Ca n'Arres (a ponent) i Can Ponçgem (a llevant i fora de la fotografia). Font: arxiu personal de Joan Pi.

caràcter diacrònic. Les primeres paren atenció a talls temporals d'especial significat que, contraposats, permeten establir evolucions a partir de lapses poc o molt distants; les darreres, per contra, realitzen un seguiment continuat dels canvis esdevinguts, fixant atenció, això sí, en aquells moments de més relleu. Quant a l'origen de la informació, val a dir que acostuma a ser variat i contraposat, per tal de compensar les llacunes que solen tenir les dades històriques. D'aquesta manera, en estudis de paleopaisatge és comú treballar amb dades pol·líniques, dendrocronològiques, antracològiques o tafonòmiques, mentre que en estudis de paisatge històric, prenen més importància les fonts documentals escrites, els gravats i les cartografies (Ibáñez, 1997; Santana, 2001; Esteban, 2003). També existeixen experiències reeixides amb l'ús de fotografies antigues i, més encara, amb combinacions de sèries fotogràfiques (Figura 1 a Figura 5).

La complexitat de factors que conformen la totalitat d'un paisatge obliga a discriminar certs elements, primar-ne d'altres o adoptar posicions reduccionistes. Pera aquest motiu, sovint s'afirma que qualsevol aproximació a una realitat passada, per norma general, resulta incompleta. En estudis fesonòmics, això es palesa amb la confusió que s'estableix entre vegetació, cobertes del sòl i paisatge, que sovint du, equivocadament, a considerar tots tres aspectes com a sinònims. De manera paral·lela, cal observar que és més fàcil disposar d'informació més abundant i de caire més divers, com més proper al present és el període objecte d'anàlisi.

Figura 8.2. Vista de la Palma de Cervelló devers 1960; noteu que moltes de les feixes que apareixen a la figura anterior, ara es troben ocupades per vegetació arbustiva i arbrada. Font: arxiu personal de Joan Pi.

Figura 8.3. Vista de la Palma de Cervelló el 2007; noteu el creixement urbà i l'increment de la massa forestal respecte les dues figures anteriors.

Figura 8.4. Nucli urbà de la Palma el 1947; noteu la dimensió i el caràcter compacte de l'àrea edificada. L'escala varia en aquesta imatge; del punt *a* al punt *b* hi ha 430m. Font: vol fotogràfic de la CEFTA.

Figura 8.5. Nucli urbà de la Palma el 1999; noteu el creixement urbà i l'augment de la massa forestal. Aquesta imatge es troba rectificada; del punt *a* al punt *b* hi ha 430m. Font: vol fotogràfic de l'ICC.

2. Àmbit i període d'estudi

El present estudi es desenvolupa en els tretze municipis que componen les 150km² de la zona d'estudi, que ja hem assenyalat a les darreres pàgines del capítol cinquè. La documentació històrica consultada, tanmateix, no facilita l'obtenció de dades en funció de delimitacions naturals, com la que ens ocupa, sinó que forneix estadístiques cenyides a jurisdiccions municipals, no sempre coincidents amb el perímetre de l'àrea de treball. És per aquest motiu que les dades referents a Castellbisbal, Gelida, Martorell, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Vicenç dels Horts i Subirats, es fan extensives a la totalitat de la municipalitat, i no només a la part inclosa en el nostre estudi (Taula 5.2.).

La reconstrucció fesonòmica es realitza, primordialment, a través de l'ocupació del sòl; de la mateixa manera, es para atenció a dades referents a la població i les activitats econòmiques que, indirectament, també aporten informació sobre el paisatge. Val a dir, però, que l'objectiu de l'exercici no es dirigeix a un coneixement minuciós de l'evolució dels usos i cobertes del sòl a escala de detall, sinó a una constatació de les tendències del conjunt. El lapse temporal abastat abraça gairebé 300 anys, des de 1717 fins a 1992 a causa de l'existència d'abundant documentació -de tipus quantitatiu i qualitatiu- d'elevat interès geohistòric.

La mobilitat dels límits administratius al llarg del període estudiat ha estat significativa. A aquest efecte ens hem regit per l'estudi evolutiu de Burgueño i Lasso (2003) sobre les municipalitats a Catalunya:

- a) Subirats es va segregar de San Sadurní d'Anoia entre 1755 i 1775. Entre 1819 i 1832 se li va annexionar la Quadra de Savall, i entre 1937 i 1939, per vinculació a Sant Sadurní, no va disposar de Sant Joan Salerm.

- b) El municipi de la Palma de Cervelló es va segregar de Cervelló el 1998, partint d'una descripció de la línia de terme de l'any 1938.

3. Fonts de documentació

Les fonts d'informació utilitzades han estat de tipus cadastral i estadístic, i s'han complementat amb documents d'època de tipus qualitatiu.

Les bases documentals de tipus quantitatiu han estat el cadastre de 1717, els amillaraments de mig segle XIX¹, les dades treballades per Roser Majoral (1973) pel

¹ Aquests documents es troben a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona). Les dates exactes de l'elaboració dels amillaraments, per a cada municipi, són: Castellbisbal, 1852; Castellví de Rosanes, 1851; Cervelló 1862, Corbera de

conjunt de Catalunya i les estadístiques d'usos i cobertes del sòl de l'Inventari Ecològic i Forestal de Catalunya del Centre de Recerca i Aplicacions Forestals (CREAF) de 1991-1998. Les dues primeres fonts presenten certes peculiaritats, per la qual cosa ens detindrem a comentar-les.

El cadastre de 1717, també conegut com a cadastre de Patiño, va ser realitzat als territoris de l'antiga Corona d'Aragó com a conseqüència del Decret de Nova Planta (1716), i és considerat el primer document modern elaborat específicament per estimar riquesa rústica (Segura, 1988). La seva bondat és relativa, però valuosa en tant que antiga; ens referirem únicament als municipis inclosos a l'antiga vegueria de Vilafranca, recollits per Emili Giralt (1950). Per altra banda, els amillaramients de mitjan segle XIX sorgeixen de la Reforma Tributària de Mon de 23 de maig de 1845, i són entesos com el primer cadastre del sistema tributari modern espanyol. Tot i ser més moderns que l'exercici de Patiño i comptar amb tècniques d'agrimensura eficients, tampoc responen amb fiabilitat a la realitat del moment; d'acord amb Segura (1988) això es deu a un cert grau d'ocultació, habitual a l'època.

Convé assenyalar la desigualtat de les fonts utilitzades i, al mateix temps, el grau de bondat que presenten. Tant el cadastre de Patiño com els amillaramients són documents d'hisenda amb intenció gravadora i fiscalitzadora, clarament impositius i, per tant, vistos com una amenaça pel contribuent. Respecte el cadastre de 1717 ja Pierre Vilar (1975) feia notar l'ocultació, la subvaloració i, en ocasions, la sobrevaloració de les superfícies declarades. Altres autors, com Salvador Llobet (1955), van indicar la irregularitat del document segons classes declarades:

“no hay duda que el error mayor debe existir en la extensión del bosque y el yermo, extensiones menos comprobables, por las grandes superficies que cubren, que no las parcelas de cultivo, siempre aquí más pequeñas. Probablemente un 20 por 100 de ocultación es muy posible, sin embargo, en los terrenos cultivados solamente” (Llobet, 1955: 44).

Anys més tard, Antoni Segura (1983) va recollir i sistematitzar tot aquest tipus de mancances recalcant, en efecte, l'ocultació i el frau.

A propòsit dels amillaramients Muro, Nadal i Urteaga (1996:79) indiquen que eren “objeto de una continua negociación entre los propietarios, los poderes locales y la Administración tributaria”, “un expediente elemental y de bajo coste para repartir la contribución territorial”, és a dir “un procedimiento fiscal confuso e injusto”. En aquest sentit Vallejo Pousada realitza una anàlisi crítica dels amillaramients, i arriba a constatar set limitacions susceptibles d'afectar la veracitat dels documents: el predomini dels interessos polítics

Llobregat, 1853; Gelida, 1853; Martorell, 1851; Pallejà, 1851; Sant Andreu de la Barca, 1852; Sant Sadurn d'Anoia, 1851; Sant Vicenç dels Horts, 1852; Subirats, 1855; Vallirana, 1851.

enfront dels estadístics; la realitat d'un impost basat en contingents; el repartiment d'un impost d'acord amb aproximacions poc fiables; les desigualtats de tipus impositiu segons contribuent; l'ajust de la riquesa imposable al contingent, i no a l'inrevés; l'escassetat de treballs estadístics sobre el terreny per part de l'Administració i la possibilitat de subordinació dels rendiments declarats a la quota que convenia cobrir (Vallejo, 2000).

Davant l'òbvia poca fiabilitat de l'agrimensura reportada, no convé dubtar de l'interès del cadastre de 1717 i dels amillaraments de mig segle XIX, ja que la seva rellevància és màxima. Tal com apunta Giralt (1950), la vàlua d'aquesta documentació és notable perquè, encara que en xifres exactes puguin ser defectuosos, els atestats mostren una gran validesa per apreciar tendències i canvis de conjunt.

D'altra banda, les fonts de tipus qualitatiu utilitzades han estat diaris de viatges i obres enciclopèdiques de caràcter il·lustrat. En concret s'ha treballat amb l'obra d'Arthur Young *Viatge a Catalunya* (1787), el *Diario de viajes hechos en Cataluña* (1785-1790), de Francisco de Zamora; els qüestionaris de Francisco de Zamora (1789) per realitzar una *Istoria de Cataluña*, i el *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (1845-1850), de Pascual Madoz. També s'ha pogut comptar amb la felix aportació de les actes dels *Trabajos topográficos* de l'*Instituto Geográfico y Estadístico* per a l'establiment de les línies de terme entre les municipalitats, de principi de segle XX.

De la mateixa manera, s'ha treballat amb documentació fotogràfica i cartogràfica de diferents períodes i a diferent escala, tot fent especial atenció als vols fotogramètrics de la CEFTA, de l'any 1946 (1:2 000), l'anomenat vol Americà, de 1956-1957 (1:33 000) i als ortofotomapes de 1999 (1:5 000) de l'ICC.

4. Resultats

Els resultats obtinguts s'expressen a la Taula 8.1, 8.2, 8.3 i 8.4 i a la Figura 8.6., 8.7. i 8.8. que mostren quantitativament i gràficament l'ocupació del sòl per a cada moment estudiat.

municipi	bosc (%)	muntanya (%)	cereal (%)	horta (%)	vinya (%)	supf. (Ha)
Gelida	14,78	71,54	7,2	0,10	1,73	205,35
St. Sadurní d'Anoia	--	51,62	30,93	0,27	12,52	53,60
Subirats	13,35	62,71	17,15	0,17	2,05	106,35

Taula 8.1. Usos i cobertes del sòl el 1717

municipi	bosc (%)	cereal (%)	oliverar (%)	horta (%)	vinya (%)	erm (%)	roques (%)	frutera (%)	supf. (Ha)
Castellbisbal	74,6	9,93	--	--	57,15	25,46	--	--	268,37
Castellví de R.	16,61	5,58	1,84	1,23	63,59	11,15	--	--	130,53
Cervelló	29,37	3,42	1,69	0,91	32,82	27,91	3,88	--	129,37
Corbera de Ll.	12,39	6,48	2,83	2,97	67,86	7,47	--	--	104,68
Gelida	23,72	5,89	0,88	1,35	44,33	18,51	5,32	--	235,73
Martorell	--	15,07	0,19	8,18	71,18	5,39	--	--	43,76
Pallejà	18,90	6,07	5,97	3,11	56,57	7,8	--	1,6	62,38
St. Andreu de la B.	1,86	20,54	4,98	2,49	66,96	3,15	--	--	33,17
St. Sadurní d'Anoia	10,68	9,53	--	1,36	73,79	4,64	--	--	155,07
St. Vicenç dels H.	--	19,88	4,81	0,49	71,00	--	--	3,82	63,92
Subirats	23,17	9,33	--	--	42,91	24,59	--	--	490,07
Vallirana	45,69	5,65	1,07	0,63	26,89	20,07	--	--	50,26

Taula 8.2. Usos i cobertes del sòl a mig segle XIX (1851-1862)

municipi	conreus herbacis (%)	conreu llenyosos (%)	guarets, prats, pastures (%)	forestal (%)	altres (%)	supf. (Ha)
Castellbisbal	3,36	16,11	13,04	31,29	36,65	3.097
Castellví de R.	4,09	18,57	0,00	45,82	35,92	1.637
Cervelló	2,33	7,83	36,19	46,19	7,46	2.962
Corbera de Ll.	1,46	8,02	0,00	39,54	50,98	1.846
Gelida	5,95	26,41	11,82	22,18	33,63	2.673
Martorell	10,7	24,73	0,00	22,02	42,56	1.290
Pallejà	5,5	22,59	28,89	19,86	23,19	841
St. Andreu de la B.	3,08	6,88	9,06	29,89	51,09	552
St. Sadurní d'Anoia	10,72	53,83	4,29	1,88	29,28	1.865
St. Vicenç dels H.	2,74	41,58	26,59	10,83	18,27	914
Subirats	8,5	45,21	9,61	32,50	4,18	5.578
Vallirana	0,51	4,93	33,64	39,70	21,23	2.393

Taula 8.3. Usos i cobertes del sòl el 1973

municipi	bosc		arbustos	herbassar	altres	improductiu		conreus	supf. (Ha)
	dens	clar				natural	artificial		
Castellbisbal	24,34	1,70	19,43	3,82	2,21	5,05	21,87	21,58	3.097
Castellví de R.	66,97	2,48	11,35	0,54	0,00	0,66	5,81	12,19	1.637
Cervelló	61,10	0,18	16,05	0,98	0,00	0,30	12,41	8,99	2.962
Corbera de Ll.	49,61	1,02	18,57	0,13	0,00	0,11	24,06	6,51	1.846
Gelida	30,03	2,34	24,43	0,43	0,00	1,09	5,95	35,74	2.673
Martorell	13,42	1,27	18,49	1,31	0,10	5,05	40,21	20,14	1.290
Pallejà	30,73	0,79	24,87	1,92	0,19	2,38	24,40	14,72	841
St. Andreu de la B.	23,44	0,44	8,89	3,38	0,00	0,26	58,82	4,77	552
St. Sadurní d'Anoia	15,59	0,19	6,27	0,39	0,00	1,08	9,40	67,08	1.865
St. Vicenç dels H.	23,58	0,29	7,92	2,93	0,00	2,38	42,03	20,86	914
Subirats	26,03	2,97	18,77	0,64	0,00	0,74	3,20	47,65	5.578
Vallirana	60,30	0,03	7,53	0,00	0,00	0,24	29,17	2,73	2.393

Taula 8.4. Usos i cobertes del sòl el 1992

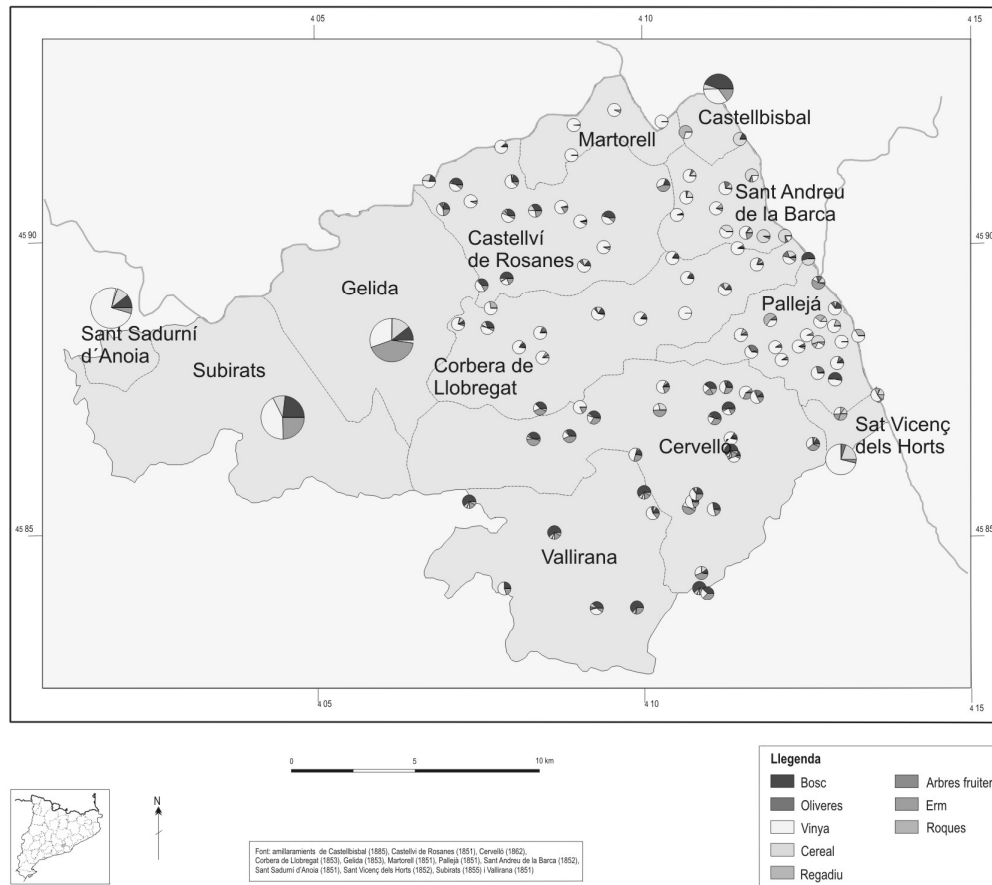

Figura 8.6. Usos i cobertes del sòl a mig segle XIX (1851-1862)

A principi de segle XVIII, la superfície dominant és la forestal (Taula 8.1.). Tot i que les dades de què disposem només fan referència a tres municipis perifèrics, i malgrat la confusió existent entre la classe “bosc” i la classe “muntanya”, sembla evident que la superfície conreada al mil set-cents era força inferior a l’actual. En municipis muntanyosos, com Gelida, la massa forestal depassava el 85% municipal, i és ben probable que en altres municipis veïns, com Castellví o Corbera, la situació fos similar. En el que pertoca a superfícies de cultiu, destaca la baixa proporció de vinya, que només sobresurt a Sant Sadurní, així com la importància relativa dels conreus herbacis de secà.

A mig segle XIX (Taula 8.2, Figura 8.5.) la situació es presenta força diferent. Les superfícies majoritàries són les dedicades a vinya i, de fet, ofereixen ocupacions superiors al 50%; únicament Cervelló, Subirats i Gelida ostenten xifres inferiors, encara que mai menors al 30%. De lluny, segueix la categoria dels cereals, amb valors que acostumen a estar per sota del 10% (a excepció de Martorell, Sant Vicenç i Sant Andreu), seguides a distància dels conreus d’oliveres i horta. La classe bosc ocupa uns valors relativament

significatius, per exemple a Castellbisbal, Vallirana i Cervelló, per bé que en la majoria de municipis el percentatge és un xic inferior. Desgraciadament no ens resta cap informació sobre la composició, la densitat i la localització de forestes, encara que sembla lògic inferir boscos humanitzats i esclarits, localitzats en indrets montuosos, pedregosos i de difícil conreu. És convenient dedicar una breu referència a la classe erm que, en indrets com Cervelló, frega el 30% del municipi; no sembla massa aventurat avançar que una bona part d'aquests "erms" en realitat haurien de ser entesos com a brolles, màquies o, simplement, terrenys poc productius dedicats a pastures.

A mig segle XX (Figura 8.7.) els espais conreats segueixen tenint una representació notòria, tant en el que fa a hortes devora el riu, com en el que ateny a camps de cereals a la plana. Resulta particularment notòria la superfície dedicada a vinyes, que tant s'escampa per la banda central del muntanyam com per la septentrional i occidental. En el que respecta a masses forestals, cal dir que no són massa abundants, tot i que apareixen esquitxos per tot el sector. Les formacions arbrades denses són més aviat escasses, de superfície minsa i distribució irregular; per contra, les masses esclarides són molt més abundoses i, tot i que no resulta fàcil definir-ne un patró, es troben més clapes compactes al centre del muntanyam que als extrems. A banda, cal referir-se a les superfícies arbustives, majoritàriament concentrades al sector sud-oest.

Durant el darrer terç del segle XX (Taula 8.3.), es consoliden algunes de les tendències apuntades una vintena d'anys enrere, i se'n revelen de noves. D'aquesta manera, els espais conreats minven significativament de superfície i, en municipis com Vallirana, Corbera o Sant Andreu, tenen una presència inferior al 10% municipal. Val a dir, però, que es nota una pes superior dels conreus llenyosos que dels herbacis, fet que caldria explicar per l'existència de vinyars, particularment a Sant Sadurní, Subirats i Gelida; a Sant Vicenç i a Martorell, la vinya comparteix presència amb conreus de fruita dolça. Els claps forestals signifiquen devers el 30% municipal, tot i que en termes com Cervelló, Castellví, Vallirana o Corbera, comporten valors vastament superiors. Finalment, convé referir-se a la classe "altres superfícies", on cal trobar les artificialitzades, i que comporten percentatges realment importants: a Sant Andreu i Corbera signifiquen més de la meitat de la superfície municipal, i a Martorell més del 45%.

A final de segle XX (Taula 8.4., Figura 8.8.) la fesomia del conjunt canvia de manera notòria, i d'una forma molt més accelerada que en períodes anteriors. Els canvis més importants es troben en l'anomenada classe "improductiu artificial", una classe d'ampli abast on s'insereix el creixement industrial, l'urbà compacte i, particularment, l'ubà de baixa densitat; en alguns municipis aquesta és la classe dominant: a Sant Andreu ocupa prop d'un 59%, a Sant Vicenç un 42%, a Martorell un 40% i a Vallirana prop d'un 30%. Segueixen en importància les alteracions esdevingudes a la classe forestal, que experimenta augments en totes les seves categories; així, les formacions boscoses de

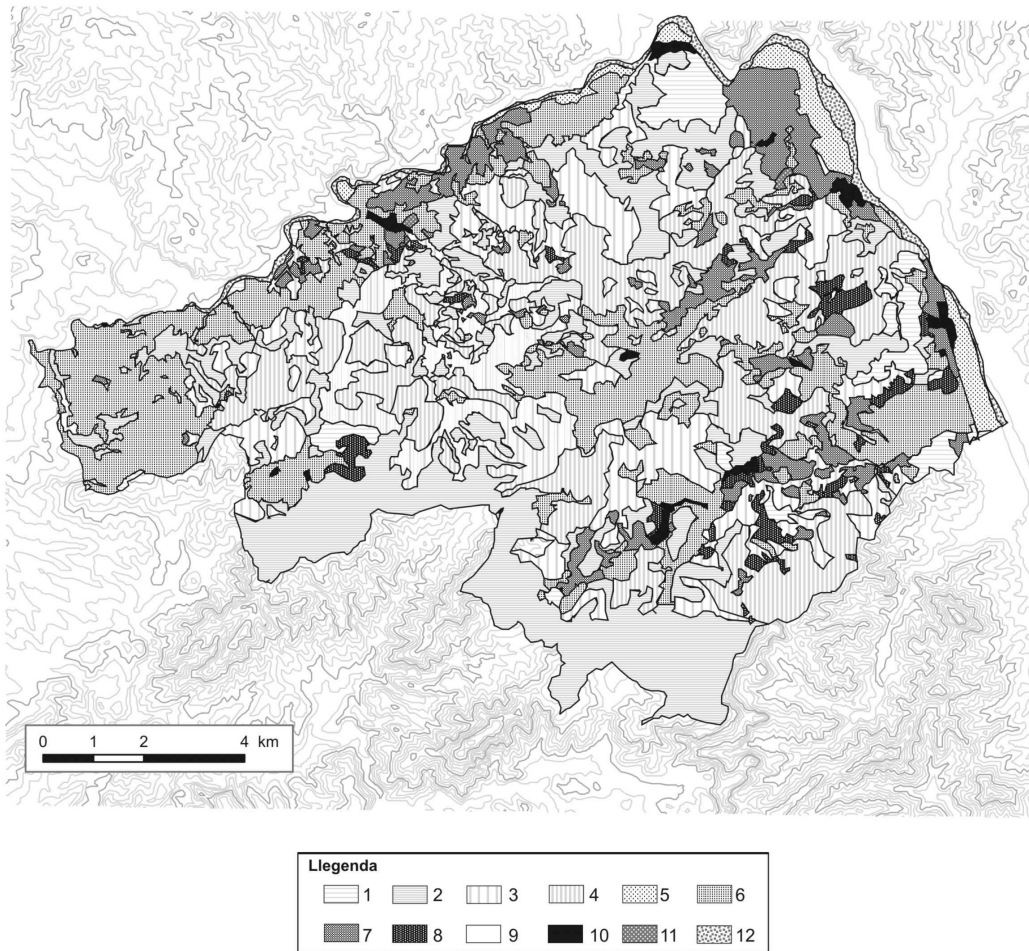
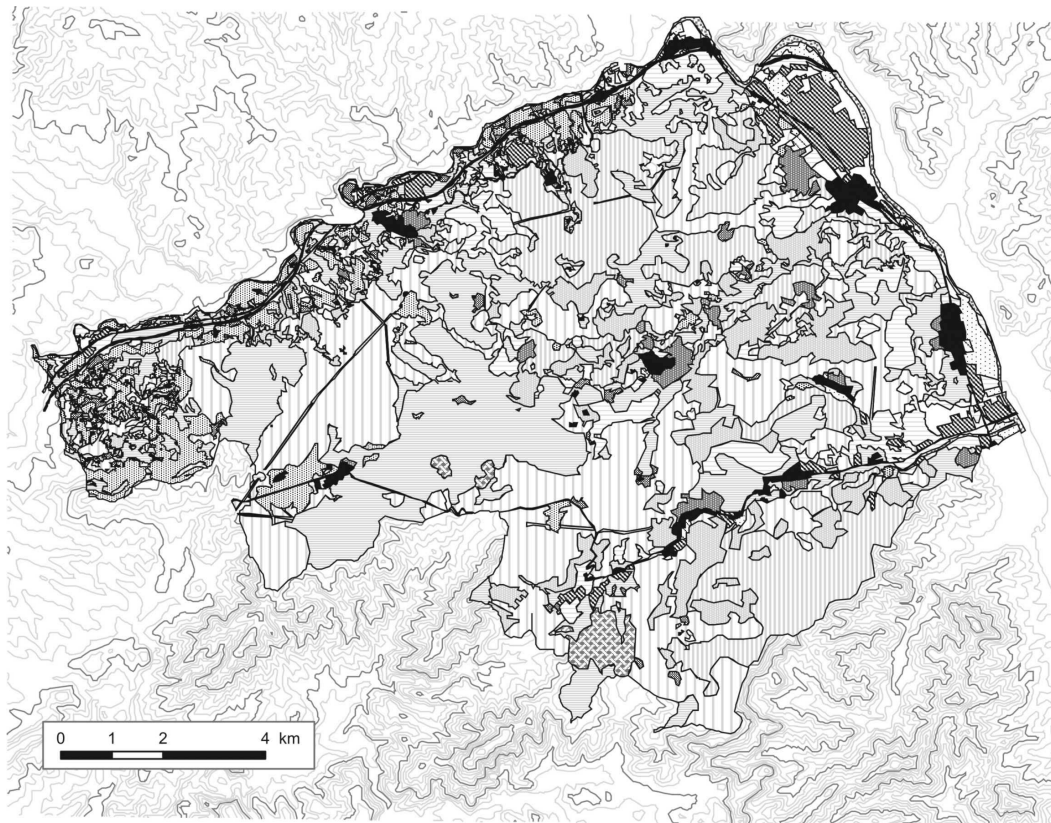

Figura 8.7. Usos i cobertes del sòl a mig segle XX. Font: elaboració pròpia a partir de fotointerpretació, vol de 1956-1957 (E 1: 33 000). Llegenda: 1. Herbei; 2. Màquia; 3. Bosc clar; 4. Bosc dens; 5. Regadiu; 6. Vinya; 7. Cereal; 8. Conreu arbori de secà; 9. Erm; 10. Nucli urbà compacte; 11. Urbanització; 12. Llera de riu

caràcter dens representen gairebé un 67% a Castellví i poc més d'un 61% a Cervelló, mentre que les superfícies arbustives freqüen el 25% a Gelida i a Pallejà. En el que pertoca als conreus, val a dir que, en termes generals, minven de superfície i de localització. Enguany les concentracions més importants se centren en indrets planers, com a Castellbisbal (21,58%) i són pràcticament inapreciables en topografies montuoses, com Vallirana (2,7%). De la mateixa manera, també es troba certa concentració cap a la banda septentrional; en aquest cas, es tracta de conreus de vinya que, aprofitant l'existència de marcs productius de qualitat, com la denominació d'origen Penedès, esdevenen dominants a municipis com Sant Sadurní (67,08%), Subirats (47,65%) o Gelida (35,74%).

Llegenda													
1	2	3	4	5	6	7							
8	9	10	11	12	13	14							

Figura 8.8. Usos i cobertes del sòl a final de segle XX. Font: elaboració pròpia a partir de fotointerpretació, ortofotomapes de 1992 (E 1:5 000). Llegenda: 1. Herbei; 2. Màquia; 3. Bosc clar; 4. Bosc dens; 5. Regadiu; 6. Vinya; 7. Cereal; 8. Erm; 9. Nucli urbà compacte; 10. Urbanització d'alta densitat; 11. Urbanització de baixa densitat; 12. Equipaments; 13. Indústria ; 14. pedreres

5. Discussió

La sistematització realitzada, malgrat les múltiples deficiències de les fonts d'informació, permet d'evidenciar el canvi en l'ocupació del sòl en un període de tres segles.

El 1717 Patiño descriu la regió amb dedicació cerealística, particularment en els sectors plans de fàcil conreu. De fet, com apunta Giralt (1950), el Penedès del segle XVIII era una regió de clara vocació bladera, on la major part de les terres de conreu es trobaven destinades a cereals panificables, i on la proporció de camps a vinyes o a hortes era realment testimonial. Únicament a Sant Sadurní d'Anoia hi havia una ocupació apreciable de vinyes i, tot i així, no comportava més del 13% municipal. Aquesta dedicació a cultius panificables és fàcil d'entendre en societats autàrquiques amb pocs intercanvis comercials, com la Catalunya interior i muntanyosa de principi del mil set-cents.

De la mateixa manera, crida l'atenció la importància de les superfícies incultes, com ara la classe "bosc" i de la classe "muntanya". Com hem avançat, no tenim clar quin criteri s'emprava per totes dues formacions, però sembla versemblant pensar que "bosc" concernia a masses forestals denses o ben constituïdes, i "muntanya" a bosquines, brolles, màquies o, fins i tot, ermots pasturables, així, a Gelida les terres incultes afectaven a més d'un 95% del terme, mentre que a Subirats depassaven el 75%. Malauradament, tenim poques referències del cadastre de Patiño, i no disposem d'informació sobre els altres municipis de l'àrea d'estudi, però és ben possible que uns valors semblants es poguessin extrapolar a la resta del muntanyam; tan sols prenent com a punt de referència la densitat de població, i sabent que a la Gelida de 1717 era de 13,48 h/km², no sembla esgarriat proposar un domini d'ocupacions forestals per a Vallirana (4,94 h/km²), Castellví de Rosanes (5,69h/km²), Corbera (7,73 h/km²) o Cervelló (9,5 h/km²). Tot i que factors com el tipus de poblament o la propietat del sòl poden comportar matisos en aquests valors, l'explotació del territori, en general, no devia de ser especialment agressiva.

A mig segle XVIII aquesta conjuntura comença a canviar, com a conseqüència d'un seguit de variacions en el sistema agroeconòmic de l'època. Com molt bé ha pautat Josep Colomé (2003), l'expansió econòmica espanyola i catalana, i l'augment i la generalització dels mercats de compra de vi i aiguardent a Europa i Amèrica, van tenir conseqüències importants per la Catalunya de final del mil vuit-cents. Aquest fet es va notar particularment a regions com el Penedès, on la demanda de productes vitícoles va traduir-se en un canvi de conreus i, en menys mesura, en la romputa del bosc i la creació de nous camps de cultiu.

El viatger anglès Arthur Young va constatar aquest fervor agrícola el 1787 i, tot travessant Martorell, es feia ressó d'aquest dinamisme agrícola, i de l'afany de la pagesia per augmentar la superfície conreable:

“si els conreus s'estenen muntanya amunt és gràcies als petits propietaris que compren la terra a les comunitats parroquials ...aquests indrets fèrtils no n'ocupin gaire més de la vuitena part. La resta és coberta de muntanyes” (Young, 1787, edició de 1970: 84; 60).

Tal com hem avançat, l'expansió de vinyars i vinyets es va fer a costa d'un canvi de dedicació dels conreus tradicionals, com ara els cereals, però també amb l'aparició de nous indrets aptes per al conreu, en topografies no gaire abruptes i en situacions properes a masies i nuclis de població. Avui sabem que l'increment de superfícies de conreu es va veure afavorit pel popular contracte de “rabassa morta”, pel qual els pagesos prenien la terra en condicions similars a l'emfiteusi i, si bé no n'esdevenien propietaris de dret, si que se'n podien considerar de fet. Segons Moreno (1997) aquesta va ser l'eina idònia per motivar la pagesia en una tasca tan difícil i desagradada com l'artiga i l'afeixament de terres; d'una altra manera no hagués pogut consumir-se l'expansió vitícola de la segona meitat del segle XVIII.

Al respecte és summament interessant la pervivència del testimoni de Manuel Barba i Roca que, el 1789, va ser entrevistat per Francisco de Zamora. Barba i Roca, doncs, sentència: “en el Panadés hay menos bosques de los que había 50 años ha, porque se han reducido a cultivo muchos de los actuales”, tot puntualitzant: “no se conocen medios para aumentar los bosques sin perjuicio de la agricultura a no ser en tierras estériles prohibiéndole la entrada del ganado”. Encara s'expressa de manera més punyent quan, més endavant, recalca:

“el estado de la agricultura se halla bueno, sólo que las muchas viñas que se ha plantado han deteriorado las tierras de sembradura y éste es el motivo de la escassés de granos; aquí son pocos los ganados que se crían por falta de pastos, y si hubiese menos viña habría más granos y ganado” (Sabaté, 1991; 52,41).

A partir d'aquest testimoni, sembla evident el canvi econòmic que es va produir en un espai de temps relativament breu, i que no semblava haver-se assimilat completament per part d'alguns membres de la societat. En qualsevol cas, cal notar l'increment de vinyes, que ja hem indicat unes ratlles més amunt, i la minva de superfície forestal i els conflictes que se'n derivaven en relació a les pastures pel bestiar, aspectes tots dos que tractarem a continuació.

Quant a la superfície forestal, es fa difícil oferir valors concrets, tot i que sabem que havia estat important i, almenys en algunes contrades, clarament dominant. A Martorell, Sebastián Santacana s'expressava de manera similar: “hay muchísimos bosques menos de los que había en algún tiempo por haberse todo plantado de viñas con el contrato [de] emfiteusis” (Codina, 1992: 170), mentre que Félix Pla, de Sant Andreu, apuntava que “en un tiempo antiguo había muchos más bosques, los que se han plantado de viña, y esto ayuda

a la escasez de la leña” (Codina, 1992: 220). Però és a Pallejà on l'informant, Ignacio Grau y Tolentino, es mostra més taxatiu:

“Pero es digno de advertir que se desbastan los bosques por sus dueños, como que en breve no los habrá, porque los unos reduciéndolos a viñas, otros al consumo de hornos de cal y otros en leña para las fábricas de Barcelona, en mui corto tiempo los han sumamente deteriorado, sin observarse la menor mira en volver a sembrar pinos, que es el único árbol de que abundava y los que requiere el terreno” (Codina, 1992: 196)

Cal notar que, lluny del que pugui semblar, l'increment de terres de conreu del mil set-cents no va representar una desaparició de les masses boscoses o, almenys, forestals, ja que l'expansió agrària del segle posterior es va fer preferentment, com veurem, en indrets forestals. És per aquest motiu que sembla lògic pensar que la disminució de boscos i terres incultes es trobava magnificada, potser no tant pel creixement de les terres de conreu, sinó per la gran superfície forestal que, comparativament, hi havia a començament de segle.

La composició dels boscos devia ser força diversa, amb una presència generalitzada de quercínies, i de resinoses en els indrets més eixuts, així com d'altres espècies forestals autòctones, en diferent estat de maduresa. De la mateixa manera, sembla lògic pensar en masses esclarides i ben aprofitades, objecte d'una evident antropització, manifesta tant en forma de recol·lecta de fruits, tala de llenya, plantada i afavoriment d'espècies d'interès o creació de pastures. Així, a Martorell “los árboles comunes de los bosques son pinos, lentiscos, robles” y “para replantar los bosques se siembran piñones y bellotas”, mentre que a Corbera “hay algún pino y roble, y se hace algún poco de carbón para su uso”. Per contra, Sebastián Santacana, de Castellví, subratlla que “la rectoría... tiene a quatro passos de ella... una fuente muy abundante, circuída de unos laureles de tanta magnitud que muchos podrían servir por jácenas; y estos mismos laureles tienen tan bloquehada la fuente, que por ninguna parte ni rayos del sol pueden dar en ella” (Codina, 1992: 170; 127; 102). Barba i Roca indica les espècies característiques, així com alguns dels aprofitaments que se'n feien:

“los bosques de este terreno se componen de pinos, anzinas, matas, y algunos robles y mucha broza terrestre con la que junto los desperdizios de los árboles se hasen hormigueros; no se saca corcho por no ser los árboles de la calidad, pero se saca madera para las oficinas y fábricas de las cassas” (Sabaté, 1991;41).

La fauna d'aquestes bosquíries de final de segle XVIII era la pròpia d'indrets mediterranis, amb presència de llops, guineus, genetes, conills, rapinyaires, perdius i, en els rius cabalosos, barbs, anguiles i, fins i tot, algunes truites (Taula 8.5.).

Quant a les pastures pel bestiar, és interessant matisar que no només afectaven a la cabana autòctona, sinó també, i particularment, a la transhumant. Les conseqüències en l'alteració del paisatge són òbvies, així com també els conflictes amb propietaris agraris i forestals, que podien afavorir o regular l'existència de pastures, tal com succeïa a Sant Vicenç:

“El término de la villa con su vezindario se halla muy falto de leña, porque todos los montes están ocupados por viña, por cuyo motivo en el año de 172[?] había más de mil mojadas de bosque aptas para la pastura del ganado” (Codina, 1992: 270)

La transhumància, a les Muntanyes d'Ordal, s'explica per la posició frontissa entre les pastures d'hivern i les d'estiu, que aprofitaven els pastors de la costa i dels Pirineus respectivament. El calendari que seguien, si fa no fa, s'iniciava després de la sega per a les pastures estivals, i amb els primers freds de la tardor per les pastures hivernals. Segons Joan Rovira i Ferran Miralles (1999), això permetia que ovelles i cabres aprofitessin els rostolls de la Segarra i la Catalunya Central, un cop passada la sega, i les herbes de la vinya, un cop passada la verema.

Els ramats transhumants no eren gaire grans (uns 200 caps), cosa que facilitava l'entrada als camps de conreu, el lloguer d'herbes a un o uns pocs propietaris, i també el moviment dels animals. La migració anual de pastors i ramats es feia per carrerades que, a Catalunya, van ser inicialment cartografiades per Salvador Llobet i Joan Vilà (1951).

Les pastures ordalenques es troben a la rodalia de la carrerada de la Cerdanya, que unia la costa amb els Pirineus, passant pel Penedès i el Berguedà, en la variant occidental, o el Lluçanès i el Ripollès, en la variant oriental. Val a dir, però, que no tots els ramats arribaven a la Cerdanya, pròpiament dita, sinó que sovint s'aturaven a les pastures montanes que trobaven pel camí; altres cops, els ramats confluien a la Molina, en el topant significativament conegut com pla d'Anyella. De la carrerada de la Cerdanya sortien un seguit de braços secundaris que, al seu torn es ramificaven en un seguit de petits camins, de curta llargària o caràcter veïnal. Rovira i Miralles (1999) recullen, a la zona d'estudi, la carrerada de la Creu d'Ordal, del corral de la Roca i del corral de la Muntanya, a les que cal afegir la d'Olesa a Vallirana i les dues variants de la de Begues a Vallirana, pel marge del moro (Figura 8.9.). Aquests camins, o bé anaven a parar a la variant occidental de la carrerada de la Cerdanya, o bé s'ajuntaven a l'anomenat braç del Garraf, que travessava el Llobregat fins a Molins de Rei, seguia per Terrassa i la serra de l'Obac i abastava la variant oriental de la carrerada de la Cerdanya pel Pont de Cabrianes.

	1	2	3	4	5	6	7
Castellbisbal	polls, albas						
Castellví de Rosanes	laureles						
Cervelló	bosque de tall y pinos	se plantan por naturaleza					
Corbera de Llobregat	pino, robre, un poco de carbón para su uso	algunos piñones			No se crían fieras, pero sí hay pájaros de los regulares	algunas culebras, lagartos y abes de rapiña	barbos y anguilas
Martorell	pinos, lentiscos, robles.. se hacen carbon [y] hormigueros... se aprovechan piñones y abellotas	se siembran piñones y bellotas	menos bosques de los que había		lobo, zorra, gato almezquer, águila, duque, qüerbo, gabilán		llísara, barps, bagras, anguilas y truchas... todo.. se cría muy abundante, excepto las truchas, que son las más escasas
Pallejà	pinos						
St. Andreu de la Barca	pinos, robles, álamos blancos y negros	se siembran piñones	En tiempo antiguo había muchos más bosques, los que se han plantado de viña, y esto ayuda a la escazés de la leña	Hay algunas lagunas o estaños temp[orales] y en el invierno se cazan muchos ánades y se coge algún pescado		Encuéntanse animales benenosos como son culebras, galápagos y escorpiones... hay aves de rapiña, como son milanes, garsas, etc.	anguilas, barbos y bagras
Vallirana		Pero no hai sino el que responde que los siembre					

Taula 8.5. Dades sobre la vegetació i la fauna segons en qüestionari de Fancisco de Zamora (1789). Clau de les preguntes referides 1.: De qué especie de árboles o arbustos son los bosques, qué aprovechamiento se hace de ellos, si se hacen hormigueros, si se saca corcho, bellotas, piñones, medera, carbón, etc. y dónde se consume; 2.: Cómo cuidan los particulares o comunes de estos bosques, y si acostumbran sembrar bellotas o piñones para replantarlos o aumentarlos; 3.: Si en el término del pueblo hay más o menos bosques de los que había antiguamente, y qué estímulos o medios habría para que se aumenten sin perjuicio de la agricultura; 4.: Si en el término del pueblo hay lagunas perpetuas o temporales, y si en ellas hay pájaros raros o pesca; 5.: Qué fieras, aves o pájaros raros se crían en los bosques; si hay cotos de particulares, qué maneras de cazar usan, dónde se vende la caza, y qué castas de perros hay; 6.: Si hay animales venenosos o dañinos, como víboras, culebras, lagartos, escorpiones y aves de rapiña o insectos molestos; 7.: Qué géneros de pesca se cría en los ríos, lagunas y playas; si alguna tiene derecho privativo de pesacar [sic]; si el pescado es abundante, de buena calidad, dónde se consume, si se sala y cómo; si paga diezmo u otro derecho.

En conreu de la vinya, ja ho hem dit, s'havia incrementat de forma continuada des d'inici del mil set-cents. A la banda del Penedès la fusta mancava a causa de l'elevat nombre d'*oficines*,² a Pallejà la casa de Montmany Sobrero, principal propietària de boscos, estava en procés de convertir foresta en vinyars, mentre que a Castellví de Rosanes la tradició vitícola semblava trobar-se força arrelada; de fet, en Sebastián Santacana assegurava que:

“Todo el término abunda más de vino que de otra cosa, pero de tan superior calidad que si todos los habitantes del mismo término tomassen para hazer el vino el mismo método que que sigue Joseph Mitjans, labrador del mismo término, es bien seguro que serían los mejores vinos de Cataluña. Quizás por esto nombraron este lugar Castell-vi.” (Codina, 1992:102)

Sembla evident, doncs, que la dedicació vitícola no només era present, sinó que, a més, era abundosa. Durant la primera meitat del segle XIX, però, les superfícies conreades van augmentar com mai ho havien fet, i ho van fer particularment en forma vinyets. El procés d'expansió de la vinya durant el segle XIX ha estat ben estudiat per diversos autors; s'acostuma a convergir en l'exportació a mercats europeus i americans, la fluctuació de la competència vitícola francesa i italiana i l'especialització de la producció interior com a principals agents que motiven de l'increment de ceps (Giralt, 1968; Colomé i Valls, 1994; Colomé, 2003). Únicament per a recolzar les estadístiques del amillaments, podem referir-nos a les compilacions de Pascual Madoz, de devers 1850, que assenyala el conreu de la vinya o, en el seu defecte la producció de vi, a tots els municipis estudiats. Per exemple, a Subirats, es plantava “...trigo, cebada, legumbres, vino, hortalizas... y en las márg. de los r. hay nuevas plantaciones de almendros y moreras multicauli” (Madoz; 1989: 93).

És necessari incidir, un altre cop, en l'origen de les noves superfícies de conreu, que únicament podien crear-se a partir de la rompuda del bosc. És per això que els vinyets cada cop es feien en indrets més allunyats de masies i nuclis de població, en indrets rosts i costeruts, sovint pedregosos i sempre sobre feixes que transformen els vessants de les muntanyes en terrasses de conreu. Per aquest motiu, les superfícies forestals cada cop són més migrades i fragmentades, i queden recloses als indrets no aptes pel conreu, o a aquells topants on el propietari no tingués necessitat de maximitzar els beneficis de les seves rendes. Així, per a Cervelló, Madoz assenyala que “la parte montuosa contiene bosques arbolados”, i a Vallirana que “la parte montuosa está poblada de pinos, encinas y robles”. La pressió sobre aquests indrets, forçosament, havia de ser molt gran; convé inferir clapes forestals escadusseres i esclarides, molt obertes no gaire riques i amb un sotabosc pobre.

² És a dir, destil·leries.

Figura 8.9. Carrerada de Begues a Vallirana al seu pas pel pla d'Ardenya.

De fet, a Subirats la fauna del bosc és la pròpia de la garriga (proporciona “abundante caza de conejos y perdices”, cita Madoz), i a la majoria de municipis hi pastura una cabana variable de “ganado lanar y cabrió”.

D'acord amb Madoz, el poblament es concentrava en els nuclis urbans de cada municipi, com a Sant Andreu, amb 120 cases en el nucli principal, “por lo regular de un solo piso, en calles tortuosas y sin empedrar” amb una font pública “de mediana calidad, de la cual se surte la mayor parte del vecindario”, o a Gelida, amb “174 casas, formado 4 calles”. Però també existeix poblament dispers, com ara a Subirats: “... en él se encuentran muchos cas. que llevan el nombre de las heredades en que estan sit., como casa Rosell, casa Figueras, etc”. Les edificacions industrials apareixen localitzadament, com a Vallirana, on hi havia “molinos harineros y hornos de cal y de yeso, de cuyas canteras abunda el terreno”, o a Cervelló, amb “3 molinos de harina”. La densitat de població el 1860, doncs, era molt superior a l'existent unes dècades enrere en municipis com Sant Andreu (172,45 h/km²), Pallejà (88,93 h/km²), Gelida (68,28 h/km²) o Vallirana (53,56 h/km²).

Arribat a aquest punt, sembla oportú referir-se a la masia, com a unitat d'explotació pròpia de l'hàbitat dispers, i amb una gran capacitat per modificar el paisatge. De masos i masies

n'hi ha hagut des d'antic, a les Muntanyes d'Ordal, però és en aquest període de bonança econòmica quan assoleixen el seu esplendor. Per norma general, les finques ordalenques són menudes (70-100ha) i, en trobar-se properes les unes a les altres, tenen una forta capacitat per modificar el medi. La morfologia edificatòria tipus és de planta quadrada, sovint amb edificacions annexes però no necessàriament; les cases són de planta, pis i golfes, sense cossos aïllats ni voladures. La morfologia tradicional, per norma comuna, és de Tipus II, segons la clàssica sistematització de Danès (1933). Els tapiats són sempre de pedra, amb juntures de calç i morter i sovint arrebossats; les cantoneres no acostumen a ser de pedra tallada, però sí les voltes de les portes, al menys la principal, i de les finestres nobles. La façana principal mai apareix a pedra vista, fet que caldria relacionar amb la bonança econòmica d'aquest període, i sempre es troba arrebossada. L'encalçament és la tècnica més habitual, però no s'ha mantingut l'emblanquinament i, enguany, les façanes apareixen esgrogueïdes o grisoses; als boscos de Can Sala les masies apareixen tintades de vermell argila, però a finques com Can Riera i Can Llopart el que domina és el crema. A Corbera i Castellví resten algunes edificacions a pedra vista, en blocs tallats decimètrics, a la planta noble, de gresos vermells del país; també es fa aquesta tipologia a Sant Andreu i a Gelida, però només en cases de poca volada construïdes amb pedra sense tallar. Les teulades són a dos vessants, perpendiculars a les teulades, amb petites obertures per les golfes i, molt rarament, amb galeries laterals.

En aquests anys de més bonança, moltes finques van embellir-se, refent les façanes o restructurant els cossos edificatoris. A Can Sala de Baix les millores es van fer en estil neoclàssic i alçada de planta i dos pisos; a Can Pitarra es va alçar un campanar coronat per una cúpula de trencadís i, les antigues eres es van enjardinar i decorar amb rajols de colors (Figura 8.10.); a l'Aragall es van fer una torratxa coberta amb teules de colors.

Llevat de la plana d'en Revella, no es troben masies d'estil neocolonial, però si resta la vegetació de jardí que se li associa, com les palmeres canàries, les avingudes de plataners i, en alguns casos, peus d'eucaliptus.

De manera lligada a les masies, també és interessant fer una breu ressenya de la morfologia dels corrals pel bestiar, que van tenir gran importància durant l'apogeu de la transhumància. La morfologia tipus tant apareix annexa a les masies (com a Can Llopart), propera (Can Dispanya) o aïllada (Cal Beco). Es tracta de construccions rectangulars en tapia de pedra unida amb morter. Els corrals disposen de dos cossos paral·lels, generalment, un de cobert i l'altre obert (sopluig i ras), la unió es fa amb voltes de mig punt o porxadetes. La teulada és perpendicular al mur, amb el carener cap a la façana i inclinat cap al ras.

Figura 8.10. Aspecte actual de l'ala de llevant de Can Pitarra. Noteu el trencadís de la cúpula, els rajols d'estil regional, les galeries obertes i la vegetació de jardí, amb nerets i eucaliptus.

A final de segle XIX diferents plagues van afectar la vinya europea. Eren recurrents la clorosis, l'eutipiosis, l'antractosis, la tisis, la blima, l'oïdi, el mildiú, la cochulis, la flavescència daurada i la malaltia de Pierce, entre d'altres. No obstant això, la més important va ser la fil·loxera que, a la regió del Penedès, va provocar la mort de tots els ceps entre els anys 1886 i 1889 (Iglésies, 1988; Colomé, 2003). A resultes d'això, antics vinyars van convertir-se en herbassars, i el conreu de cereals va tornar a prendre importància. A principi de segle XX es van plantar nous ceps resistents a la fil·loxera a les millors finques i a les feixes de millor accés; aquesta segona expansió va ser molt més continguda que la primera, a causa de nous contractes en la tinença de la terra, el cansament del mercat interior, la reestructuració del comerç amb Amèrica i l'especialització en vins de qualitat per a l'elaboració d'escumosos. La fesomia resultant, per tant, oferia pocs camps conreats (respecte el període anterior), i abundants camps abandonats, erms i claps arbrats i arbustius. La pressió antròpica, tanmateix, continuava sent important, per exemple, a municipis com Sant Andreu (149,1 h/km²), Pallejà (76,66 h/km²), Cervelló (73,9 h/km²) o Gelida (69,4 h/km²).

L'aixecament topogràfic dels límits municipals de principi de segle XX dona fe de l'ocupació del sòl en punts ben delimitats. El 1914 la tercera fita del límit entre Gelida i Subirats “se encuentra en el Monte llamado Moncau y en terrenos de monte alto ó bosques de pinos y carrascas... Desde este mojón y debido á la espesura del boscaje no se vé el anterior ni ningún punto notable”, i la segona fita del límit entre Castellví i Corbera (1915) “está situado en la divisoria de aguas y en linde que separa dos tierras de monte alto de pinos de propietarios desconocidos... desde este mojón no se ve el anterior ni punto alguno notable por impedirlo los pinos”. Per contra entre Castellví i Sant Andreu (1915) la tercera fita “separa una tierra de viñas propia de D. Ángela Lines viuda de Plassa... de un terreno de monte alto de pinos propiedad de la misma Señora”, (Figura 8.11.) mentre que entre Sant Andreu i Martorell (1916) la quarta fita se situa “junto a una viña propiedad de la misma en el sitio de Casa Albareda”.

A mitjan segle XX el poblament es concentra en els caps de municipi i els nuclis urbans; resten poques masies en actiu i l'activitat econòmica de la població no es concentra en el sector primari. Prova d'això és l'escassa superfície dedicada a conreus, que apareix polaritzada als indrets més productius, i també a l'increment de les taques forestals, tant pel que fa a masses arbrades com arbustives. Cal assenyalar que l'origen d'aquestes masses arbrades es troba, majorment, en plantacions realitzades per propietaris rústics que, a través de la silvicultura, pretenien obtenir beneficis econòmics d'unes terres que deixaven de conrear-se. L'espècie emprada per a les plantacions va ser *Pinus halepensis* que, com hem vist, ja s'emprava des d'antic pel seu ràpid creixement i pels guanys que reportava, superiors als d'altres espècies com el roure o l'alzina. En indrets puntuals, com a Castellví o la Palma, també es va utilitzar *Pinus pinea*. La tècnica utilitzada era la sembra lliure amb llavor, fet que explica les densitats diferents actuals, i l'execució, com hem apuntat, anava a càrrec de cada propietari, fet que explica l'existència de parcel·les i finques amb vegetació espontània. El manteniment d'aquestes arbredes mai va ser gaire exhaustiu i des de fa anys és inexistent. És per això que enguany, sota el cobricel de pins es troba un estrat molt desenvolupat compost per espècies arbòries i arbustives espontànies i de caràcter autòcton.

A final de segle XX i principi de XXI les cobertes dominants es corresponen a les classes més rústegues. Al sector nord apareixen formacions boscoses de caràcter dens, mentre que al sud i a l'est predominen masses esclarides; cap a ponent dominen les formacions arbustives. En efecte, la classe que experimenta un canvi quantitatiu més gran, respecte el període anterior, és la forestal; la categoria arbrada, precisament, es fa particularment notòria a municipis com Castellví, Cervelló o Corbera, on depassa el 50% de l'ocupació municipal. Després de l'arbrat, la classe més important és l'improductiu artificial, que convé relacionar amb superfícies edificades; ens referim, en aquest cas, a nuclis de població compacte (Figura 8.12., 8.13.), però també a polígons industrials, logístics i, en general, teixits urbans de caràcter difús (Figura 8.14. i 8.15.). Convé fer una referència especial a les

Figura 8.11. Límit administratiu entre Martorell i Sant Andreu de la Barca, entre el polígon industrial de Can Sunyer el de Ca n'Albareda i el d'Acisa; aquest mateix indret es descrivia el 1916 com *una terra de vinyes de na Àngela Llines, vídua de Plassa*.

urbanitzacions residencials, extensives i de baixa densitat, que es distribueixen en clapes ara i adés arreu dels serrats. Des de bell antuvi, les urbanitzacions residencials tenien caràcter d'habitatge secundari, però a partir dels anys noranta es constata, de més a més, una tendència cap a l'habitatge principal. Així, és fàcil trobar pautes comunes entre els municipis amb més població i els municipis amb més superfície construïda: Sant Vicenç, Martorell, Sant Andreu i, particularment, Vallirana i Corbera. Cal observar que, malgrat que la categoria majoritària és el bosc, no passa així amb la percepció que se'n deriva que, a totes llums, s'atribueix a la urbana. I això és perquè, des del punt de vista de la fesomia, i també de la percepció, la coberta més abundant no té perquè coincidir amb la més representativa que, com en aquest cas, pot actuar com una simple matriu.

Per altra banda, la classe cultius és testimonial a la majoria de municipis, essent només significativa a l'horta del Llobregat i de l'Anoia; a l'àmbit de la denominació d'origen Penedès prenen especial relleu els camps de vinya, que aquí es desenvolupen sota l'aixopluc d'un marc productiu de qualitat.

Figura 8.12. Aspecte de la carretera N-II en sentit Ordal al seu pas per Vallirana, devers principi de segle. Nota: la imatge prové d'una postal conservada a l'arxiu documental de l'Ajuntament de Vallirana.

Figura 8.13. Aspecte de la carretera N-II en sentit Ordal al seu pas per Vallirana, el 2008; noteu la pervivència d'algunes edificacions, respecte la Figura 8.1. i la presència, habitual, de cues a la carretera N-II. La fotografia ha estat presa des del número 328 del carrer Major, a l'alçada de l'Ajuntament.

Figura 8.14. Vista de Martorell des de la Roca Dreta, devers 1960-1966. Noteu, a la banda de ponent, els 680 habitatges del barri de Buenos Aires, construïts el 1962 i, ampliat amb 616 habitatges més el 1972. La imatge prové del primer PGO municipal.

Figura 8.15. Vista de Martorell des de la Roca Dreta, el 2008. Noteu el creixement urbà, en part emmascarat per la vegetació del muntanyam.

6. Consideracions

Els estudis retrospectius són clau a l'hora d'entendre configuracions actuals, ja sigui en el que pertoca al predomini d'espècies forestals, en el que ateny a l'artigament del muntanyam o en el que fa referència a noves ocupacions del sòl. El territori rares vegades roman immutable, raó per la qual sovint es considera com un palimpsest, on tot un seguit de traces se superposen per donar lloc a les fesomies d'enguany.

En un espai altament humanitzat i d'evident caràcter periurbà, com les Muntanyes d'Ordal, el fet de considerar alguns dels seus trets geohistòrics ajuda a comprendre millor la situació actual. La Història revela l'existència d'un medi rural actualment desaparegut, així com l'absència de grans sectors lliures de pressió antròpica. A través dels canvis en l'ocupació del sòl, s'observa com la major part de les àrees que actualment posseeixen certa vàlua natural, en el passat havien estat indrets pasturats, artigats o, directament, conreats; succeeix quelcom similar amb aquells indrets avui dia ocupats per espais edificats.

En els darrers tres-cents anys la fesomia del muntanyam a canviat de manera absoluta. A inici del mil set-cents els camps de conreu se centraven a les planes i a les contrades més fèrtils, es dedicaven majorment a cereals i compartien espai amb abundants formacions forestals, poc o molt desenvolupades però abundoses i compactes, en qualsevol cas. A mig segle XIX, per contra, la superfície conreada es multiplica, i les feixes de conreu es disseminen arreu dels serrats, abastant la totalitat de les planes conreables i la major part dels vessants; la dedicació principal era vitícola, tot i que també hi havia petites parcel·les dedicades a horticultura. En aquest període els indrets ocupats per masses forestals o arbustives eren escassos, i es trobaven reclosos a aquells sectors més marginals no ocupats per l'agricultura. La crisi fil·loxèrica va posar fi a aquesta configuració i la major part de feixes artigades van ser primer abandonades i, més tard, ocupades per màquies, bosquines i masses forestals de divers ordre. En aquesta etapa la participació antròpica va ser de gran importància, ja que es van plantar i afavorir la pràctica totalitat de les pinàcies que en l'actualitat entapissen el muntanyam.

A mig segle XX molts d'aquests sectors forestals, i també algunes finques encara dedicades a l'agricultura, van ser parcel·lades i convertides en superfícies edificades, en forma d'urbanitzacions extensives, trames compactes o usos industrials i logístics. De tal guisa, enguany, l'ocupació de més extensió en els serrats és la forestal, que inclou les masses arbrades i les arbustives, per bé que l'ocupació de més pes fisiognòmic i més petja social és la referent a superfícies edificades i, particularment, les urbanitzacions residencials de baixa densitat.